

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2021 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2021

2

Vilnius 2021

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2021

2

Vilnius 2021

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos nacionalinės ekonomikos ir valstybinės tarnybos akademija,
Rusija / The Russian Presidential Academy of National Economy
and Public Administration (RANEP), Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2021
© Straipsnių autoriai, 2021

VITALIJA STRAVINSKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

VILNIAUS MIESTO ERDVINĖ PLĖTRA 1944–1989 M.

ANOTACIJA. Straipsnyje, remiantis archyvine ir istoriografinė medžiaga, nagrinėjama Vilniaus miesto teritorinė plėtra XX a. antroje pusėje. Pirmojo pasaulinio karo metais vokiečių valdžios pradėtas realizuoti „Didžiojo Vilniaus“ planas galutinai įgyvendintas po Antrojo pasaulinio karo. Tuomet sovietinės valdžios sprendimais Vilniaus teritorija buvo ne tik dar labiau išplėsta, bet ir urbanizuota. Miestas iš tikrųjų tapo didelis ir užstatytas. Straipsnyje dėmesys koncentruojamas į tuometinės valdžios sprendimus geografiškai plėsti miestą, jų įgyvendinimą, plėtros įtaką demografinėi struktūrai ir jos pokyčiams.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Vilniaus teritorinė plėtra, administracinis teritorinis suskirstymas, miesto gyventojai.

ANNOTATION. Based on historiographical and archival material, the article examines the spatial development of Vilnius in the second half of the 20th century. The plan for ‘Greater Vilnius’ introduced by the German authorities during the First World War was finally implemented after the Second World War. Then, by decision of the Soviet government, the city not only expanded but also urbanised. It became larger and was heavily built up. The article focuses on the decision of the authorities to expand the city geographically, its implementation, and the impact of its development on the city’s demographic structure and its changes.

KEYWORDS: territorial development of Vilnius, administrative territorial division, citizens.

Įvadas

Artėjantis Vilniaus 700 metų jubiliejus skatina tyrinėtojus ir miestiečius labiau domėtis miesto raida įvairiais istoriniais laikotarpiais. Ne išimtis ir XX a. antroji pusė. Pastebėjome, kad Vilniaus m. istorija sovietmečiu tirta įvairiais aspektais, taip pat jo urbanistinė

bei architektūrinė plėtra XX a. antrojoje pusėje. Autoriai daugiausia koncentravosi į Senamiesčio apsaugos ir sovietinės modernizacijos nulemtos centrinės miesto dalies bei naujųjų miesto rajonų plėtros problematiką¹. Miesto teritorinių administracinių ribų kaita 1944–1989 m. liko mokslinių tyrimų paraštėje. Atidesnis žvilgsnis į minėtą problematiką padėtų geriau suprasti Vilniaus miesto raidą sovietmečiu.

Rengiant straipsnį, be jau minėtų miesto urbanistinę plėtrą tyrusių mokslininkų darbų, naudotasi to meto Vilniaus plėtotojų įžvalgomis ir prisiminimais², miesto augimą atspindinčiais darbais³, Lietuvos administracinio suskirstymo medžiaga⁴, statistiniais leidiniais⁵, spauda⁶ ir archyviniais dokumentais. Vertingiausi – Lietuvos centriname valstybės archyve saugomi LSSR Ministrų Tarybos (MT) ir Aukščiausiosios Tarybos (AT) Prezidiumo duomenys. AT Prezidiumo įsakai, MT nutarimai, miesto vykdomosios

¹ J. Markevičienė, Vilniaus kultūros paveldo apsauga Lietuvos Respublikos (1939–1940), Sovietų Sąjungos okupacijos bei aneksijos pradžios (1940–1941 ir 1944–1945) ir nacistinės Vokietijos okupacijos (1941–1944) laikotarpiu, *Vilniaus kultūrinis gyvenimas 1939–1945*, red. A. Lapinskienė, Vilnius 1999, p. 142–175; M. Drėmaitė, Naujas senas Vilnius: Senamiesčio griovimas ir atstatymas 1944–1959, *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai*, red. G. Jankevičiūtė, Vilnius, 2010, p. 183–200; ta pati, Dinges 1944-aisiais? Vilniaus miesto sugriovimas ir atstatymas, *Vilnius. 1944. Jano ir Janušo Bulhakų fotografijų archyvas*, sud. M. Matulytė, Vilnius, 2009, p. 27–33; R. Antanavičiūtė, Stalininis „penkmetis“: Vilniaus viešųjų erdvių įprasminimo darbai 1947–1952 m., *Menotyra*, t. 16, 2009, nr. 3/4, p. 150–169; A. R. Čaplinskas, *Vilniaus istorija: legendos ir tikrovė*, Vilnius, 2010; I. Ruseckaitė, *Vilniaus miesto planavimas: konceptualumo aspektas. Daktaro disertacija*, Vilnius, 2012; K. Kučinskas, *Prieškario Vilniaus urbanistinis modelis ir jo recepcija karo ir pokario metais (1932–1956 m.). Daktaro disertacija*, Vilnius, 2016; I. Čiurlionienė, Sovietmečio gyvenamųjų rajonų erdvinės struktūros kaita (Vilniaus miesto pavyzdys), *Subalansuotos plėtros idėjų raiška architektūroje ir teritorijų planavime*, Kaunas, 2009, p. 104–117; Ū. Torna, Pokario Vilniaus centro urbanistinės vizijos: „mokslo kvartalo“ projektas, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 75, 2014, p. 69–88; ta pati, *Oficialieji ir kasdieniniai sovietinio Vilniaus erdvės naratyvai: Lukiškių mokslo kvartalas. Daktaro disertacija*, Vilnius, 2016; E. Rimkė, Standartizacija ir funkcionalizmas. Kaip sovietmečiu augo Vilniaus miegamieji rajonai, prieiga per internetą: <https://www.bernardinai.lt/2020-05-19-standartizacija-ir-funkcionalizmas-kaip-sovietmečiu-augo-vilniaus-miegamieji-rajonai/> [žr. 2021 01 15]; *Vilnius 1900–2002: naujosios architektūros gidas*, sud. M. Drėmaitė, R. Leitanaite, J. Reklaitė, Vilnius, 2016.

² J. Kumpis, *Socialistinė miestų statyba ir architektūra Tarybų Lietuvoje*, Vilnius, 1950; A. Motulais, *Vilniaus dabartis ir rytdiena*, Vilnius, 1980; V. Mikučianis, *Norėjau dirbti Lietuvoje*, Vilnius, 2001; I. Liutkevičienė, *Deja vu. Vilnius 1974–1990*, Vilnius, 2012.

³ Straipsniai, 1958–1989 m. spausdinti žurnale „Statyba ir architektūra“.

⁴ *Lietuvos TSR administratyvinis-teritorinis padalinimas*, Vilnius, 1949; *Lietuvos TSR administracinis-teritorinis suskirstymas*, Vilnius, 1959; *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas*, d. 1–2, par. Z. Noreika, V. Stravinskas, Vilnius, 1974, 1976.

⁵ *Pagrindiniai 1989 metų gyventojų surašymo duomenys*, t. 1, Vilnius, 1990; *Vilnius skaičiais. 1940–1974 metų statistinių duomenų rinkinys*, Vilnius, 1975; *Vilnius skaičiais. 1960–1981 metų statistinių duomenų rinkinys*, Vilnius, 1982; *Vilnius skaičiais*, Vilnius, 1995; *Vilniaus miesto liaudies ūkis. Statistikos rinkinys*, Vilnius, 1958; *Vilniaus adresai ir informacijos*, Vilnius, 1964.

⁶ *Tiesa, Vakarinės naujienos*.

valdžios sprendimai bei jų įgyvendinimo ataskaitos, miesto planai ir kt. medžiaga padėjo rekonstruoti Vilniaus erdvinę plėtrą, jos įtaką miesto socialinei modernizacijai.

Taigi straipsnyje analizuojama miesto teritorinės struktūros raida, ją lėmę veiksniai, teritorinės raidos ir demografinių procesų koreliaciniai ryšiai.

Pasirinkta tyrimo chronologija žymi sovietinės valdžios įvykdytą Vilniaus m. teritorinių pokyčių pradžią ir pabaigą.

Vilniaus m. administracinis teritorinis suskirstymas ir jo kaita

Tuoju po sovietinės okupacijos 1944 m. Vilniaus m. atkurtas pirmuoju sovietmečiu (1940–1941 m.) buvęs administracinis suskirstymas. Miestas buvo padalintas į keturis rajonus⁷.

Žemėlapyje matome, kad Lenino rajonas apėmė dalį centrinės ir rytinę miesto dalį (Senamiestis, Užupis, Antakalnis); Dzeržinskio – šiaurės vakarų ir šiaurinę dalį (Žvėryną, Saltoniškes, Šnipiškės), Stalino – centrinę miesto dalį, Naujamiestį iki Vilkpėdės, Tarybų rajonas – pietinę miesto dalį (dalį Naujamiesčio ties Geležinkelio stoties rajonu, Naujininkus, Rasas, Paplaują, Liepkalnį).

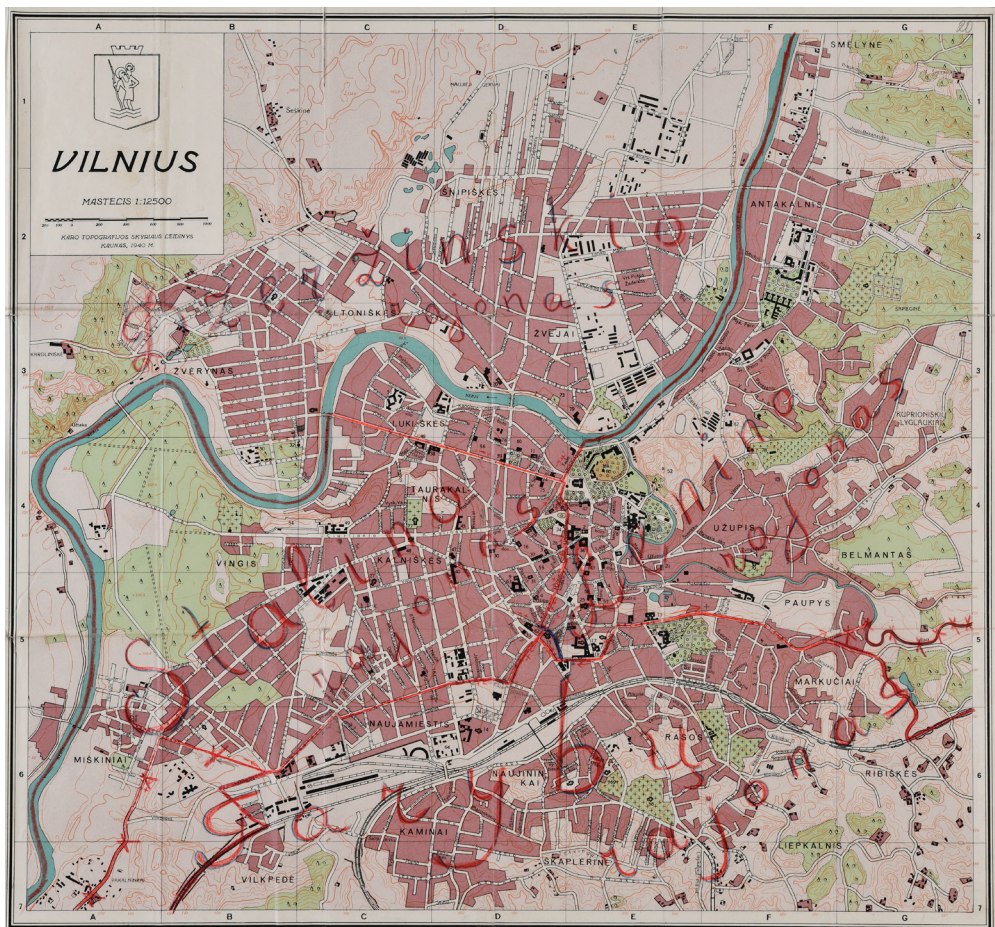
Netrukus Vilniaus m. teritorija padidėjo, nes prie sostinės prijungtas Naujosios Vilnios miestas. Šis teritorinis pokytis buvo trumpalaikis. 1950 m. respublikoje įvedant naują (sritinį) teritorinį administracinį suskirstymą, buvo sukurti 87 rajonai. Vienas jų buvo Naujosios Vilnios, kurio centru tapo Naujosios Vilnios miestas. Todėl jis eliminuotas iš sostinės sudėties. Vis dėlto 1957 m. Naujoji Vilnia vėl tapo sostinės dalimi. Tokia padėtis išsilaikė iki nagrinėjamo etapo pabaigos.

XX a. šeštojo dešimtmečio antroje pusėje politinės liberalizacijos vėjai pasiekė ir Vilnių. Svarbiausias pokytis įvyko 1956 m., kai SSSR AT Prezidiumas atšaukė iki tol galiojusią prievolę respublikų AT vadovybei derinti visas teritorines administracines pertvarkas respublikose⁸. Dabar užteko respublikos valdžios sprendimų. Remiantis jais, 1958–1961 m. keitėsi Vilniaus m. zonavimas ir rajonų pavadinimai: neliko Dzeržinskio rajono, jis 1957 m. sujungtas su Lenino rajonu. Dėl destalinizacijos proceso iš miesto topografijos išnyko Stalino rajonas. 1961 m. jis tapo Spalio rajonu. Vėl prijungtas Naujosios Vilnios miestas suteikė pavadinimą visam rajonui⁹. Taigi tuomet galutiniai suformuotos keturios miesto zonos išliko iki pat nagrinėjamo etapo pabaigos.

⁷ 1944 10 06 Vilniaus m. partijos komiteto posėdžio protokolas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 3109, ap. 3, b. 1, l. 60.

⁸ 1961 02 28 SSSR AT Prezidiumo Tarybų darbo skyriaus pažyma, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-758, ap. 4, b. 709, l. 23.

⁹ *Vilnius skaičiais. 1940...*, p. 11, 1961 11 15 LSSR AT Prezidiumo Tarybų darbo skyriaus vedėjo P. Bikelio raštas Valstybinės geodezinės priežiūros Pabaltijo skyriaus viršininkui Denisenko, ten pat, b. 710, l. 136.

1 pav. Vilniaus administracinis suskirstymas 1944 m.
LCVA, f. R-758, ap. 4, b. 55, l. 20.

Miesto teritorijos plėtros etapai ir kryptys

Vilniaus m. teritorinėje plėtroje galima būtų išskirti tokius sąlyginius etapus:

- 1) penktojo dešimtmečio antroji pusė – miesto teritorija plėsta vykdant mechaninius pokyčius (prijungus Naujosios Vilnios miestą) rytine kryptimi;
- 2) šeštasis dešimtmetis – teritorinė erdvė dėl ekonominių motyvų mažinta rytų ir pietų kryptimis;
- 3) septintojo dešimtmečio pabaigoje miesto geografinės erdvės intensyvi plėtra vakarų ir šiaurės kryptimi, ruošiantis kurti naujus gyvenamuosius rajonus;
- 4) devyntojo dešimtmečio pabaiga – plėtra į priemiestines zonas.

Pirmaisiais pokario metais susitelkta į karo padarinių likvidavimą mieste – griuvėsių valymą, mažiau pažeistų pastatų remontą ar naujas statybas. Tačiau tuo pat metu galvota apie miesto erdvinę plėtrą ir zonavimą. Kaip teigė Architektūros valdybos prie LSSR Liaudies komisarų tarybos pirmininkas Jonas Kumpis, tuomet pradėtos sudarinėti miesto generalinio plano projekto schemos¹⁰. Jau tada planuota miestą zonuoti, išskirti pramonės plėtrai tinkamas teritorijas ir projektuoti naują miesto centrą už Taurakalnio. Tačiau realiai centras „pasislinko“ į Lukiškių aikštės ir jos prieigų rajoną, o dar vėliau „migravo“ ir persikėlė į kitą Neries upės pusę.

Svarbus Vilniaus raidos postūmis vyko 1948 m., kai Maskvoje buvo priimtas nutarimas „Dėl Lietuvos TSR sostinės Vilniaus atstatymo“, nubrėžęs tolesnės miesto raidos perspektyvas. Jame dėmesys buvo skirtas pramoninei ir visuomeninių objektų statybai. Įgyvendinant nutarimą 1953 m. parengtas Vilniaus generalinis planas, kuriame miestas buvo ryškiai zonuotas¹¹. Laikydami tarpukario Lenkijos valdžios planų, sovietiniai strategai pramonę plėtojo pietvakarinėje miesto dalyje, t. y. Panerių rajone. Šiame rajone, ypač žemutinėje jo dalyje (Žemieji Paneriai) nuo šeštojo dešimtmečio koncentravosi pagrindinė pramonė mieste¹². Kitas svarbus pramonės telkimo taškas – Naujosios Vilnios miestas su apylinkėmis rytinėje miesto dalyje. Tuo pat metu vyko miesto „tankinimas“: naujų gyvenamosios ir kt. paskirties objektų išdygo Naujamiestyje (Naugarduko ir Raudonosios armijos gatvių rajone), Naujininkuose, Šnipiškėse, Antakalnyje ir kt.

Miesto plėtros planuose taip pat akcentuotas miesto centrinės dalies ir nuo jo labiau nutolusių rajonų glaudesnių ryšių per susisiekimo sistemą tobulinimas¹³. Jis išplaukė iš urbanistinio planavimo praktikos. Taigi darbo vieta gamykloje ar fabrike turėjo būti

¹⁰ J. K u m p i s, Sostinės Vilniaus atstatymo plano metmenys, *Tiesa*, 1945 m. bal. 8, p. 2.

¹¹ I. Č i u r l i o n i e n ė, min. veik., p. 105; I. R u s e c k a i t ė, min. veik., p. 43; Pagrindinio miesto plėtros dokumento projektas buvo parengtas 1948 m., K. K u č i a u s k a s, *Prieškario Vilniaus urbanistinis modelis...*, p. 147.

¹² *Vilnius skaičiais. 1940...*, p. 44–49, 57–58; V. M i k u č i a n i s, Norėjau dirbti Lietuvoje, p. 113.

¹³ J. K u m p i s, *Socialistinė miestų statyba*, p. 17.

2 pav. Vilniaus miesto teritorija šeštojo dešimtmečio pradžioje.
LCVA, f. R-758, ap. 4, b. 330, l. 59.

greitai pasiekiami iš gyvenamosios vietos, o poilsį turėjo garantuoti arti šių vietų esančios viešosios erdvės (skverai, parkai, vandens telkiniai)¹⁴. Taip šalia rekonstruojamų ar atstatomų gamyklų išdygo gyvenamieji namai, prie kurių įrengtos poilsio zonos.

Respublikoje pradėjus pramonės plėtros regionizaciją (po 1967 m.), jos tendencijų atsirado ir Vilniuje. Miesto šiaurinėje pusėje išaugo stambūs pramonės objektai (pvz., „Sigmos“ gamybinis susivienijimas Kalvarijų g., „Ventos“ gamykla Jeruzalėje).

Ilgalaikėje perspektyvoje sprendimas koncentruoti pramonę tam tikrose miesto erdvėse lėmė jų etninę demografinę išskirtinumą. Būtent šiose pramoninėse teritorijose susitelkė rusakalbiai gyventojai, kurių migracijos į miestą srautas nenutrūkdavo. Pvz., 1970 m. rusai, baltarusiai ir ukrainiečiai Naujosios Vilnios rajone sudarė apie 43 proc. visų gyventojų, Tarybų rajone (apėmė Panerius) – 40 proc.¹⁵

1967 m. miesto generaliniame plane numatyta plėtra šiaurės ir vakarų kryptimis. Realizuojant jo nubrėžtas kryptis, neišvengiamai turėjo būti padidinta miesto teritorija. Ekstremalus miesto teritorijos pokytis įvyko 1969 m., kai į sostinės sudėtį iš Vilniaus rajono perėjo apie 10 tūkst. ha (miesto erdvės augimas atsispindi pirmoje lentelėje). Lyginant su 1945 m., miesto teritorija padidėjo 2,5 karto. Prie miesto buvo prijungta dalis Avižienių (Lūžiai, Naujakėmis, Visoriai), Bezdonių (Karačiūnai, Vismaliukai, Viršupys ir kt.), Buivydžiškių (Šilai, Viršuliškės ir kt.), Juodšilių (Ažuolijos, Pakupečiai, Žemieji Paneriai ir kt.), Kairėnų (Kairėnai, Šilėnai ir kt.), Liudvinavo (Jačionys, Gariūnai, Kazbėjai, Liudinavas), Riešės (Bireliai, Naujieji Verkiai, Ožkiniai, Turniškės) apylinkių¹⁶. Šių vietovių gyventojai buvo susiję su miestu (dirbo Vilniaus įmonėse ir įstaigose) arba tose teritorijose buvo miestiečių poilsio zonos (pvz., Žalieji ežerai). Prijungtose teritorijose projektuoti nauji gyvenamieji rajonai. Jų išsidėstymas parodytas schemoje.

Naujų gyvenamųjų rajonų plėtra intensyviai vyko nuo XX a. septintojo dešimtmečio antrosios pusės. Tuomet šiaurės rytinėje miesto dalyje „išdygo“ pirmiausia Žirmūnai, vėliau Lazdynai, Karoliniškės (aštuntojo dešimtmečio pirmoji pusė), Viršuliškės, Šeškinė, Baltupiai, Santariškės (aštuntojo dešimtmečio antroji pusė), Justiniškės, Pašilaičiai, Fabijoniškės (devintajame dešimtmetyje)¹⁷. Tačiau reikia pabrėžti, kad, anot vieno iš miesto vadovų, ateityje planuota prie miesto prijungti Lentvarį, Grigiškes ir Sudervę¹⁸. Ši vizija iš dalies realizuota tik po keleto dešimtmečių.

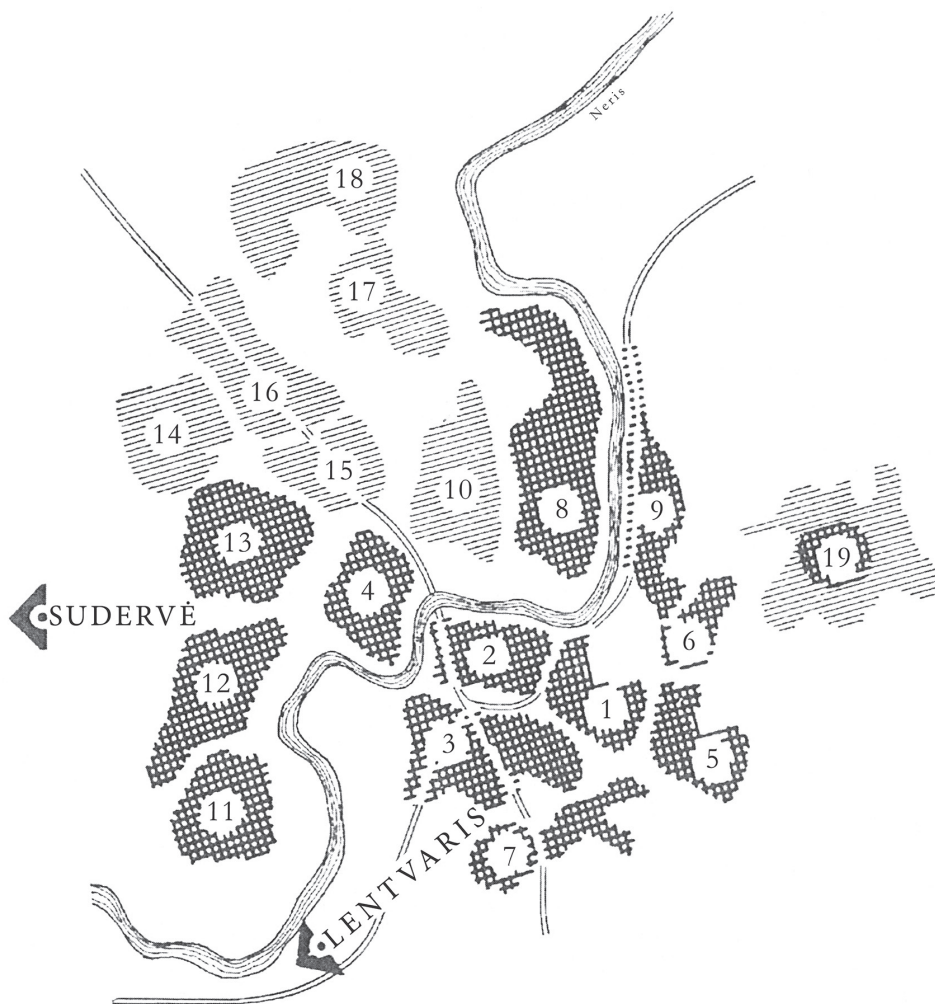
¹⁴ K. Kučiaskas, *Prieškario Vilniaus urbanistinis modelis...*, p. 164.

¹⁵ *Vilnius skaičiais. 1940...*, p. 16–19.

¹⁶ Sostinė plečia valdas, *Vakarinės naujienos*, 1969 m. rugpj. 4, p. 1.

¹⁷ I. Čiurlionienė, min. veik., p. 106; I. Ruseckaitė, min. veik., p. 52, 56; A. R. Čaplinskas, min. veik., p. 506–507; V. Balčiūnas, Kur statysime butus vilniečiams? *Statyba ir architektūra*, 1964, nr. 6, p. 24; J. Jaraiovas, Kiekvienam naujam kompleksui – savitą veidą, ten pat, 1975, nr. 1, p. 3; V. Balčiūnas, Tobulėjim ir panašėjim, ten pat, 1982, nr. 3, p. 10–11; V. Parčiaskas, Miestai – kaip žmonės..., ten pat, 1982, nr. 4, p. 4–5; K. Balėnas, Vilniaus mikrorajonai – projektai ir tikrovė, ten pat, 1985, nr. 11, p. 4–5.

¹⁸ A. Motulais, min. veik., p. 28.

1. Senamiestis. 2. Centras. 3. Naujamiestis. 4. Žvėrynas. 5. Paupys. 6. Užupis. 7. Naujininkai. 8. Žirmūnai. 9. Antakalnis. 10. Šnipiškės. 11. Lazdynai. 12. Karoliniškės. 13. Viršuliškės. 14. Justiniškės. 15. Šeškinė. 16. Pašilaičiai. 17. Baltupiai. 18. Santariškės. 19. Naujoji Vilnia.

Schemoje tamsesniu štrichu pažymėti užstatytieji miesto rajonai, šviesesniu – dabar statomi ir būsimieji.

3 pav. A. Motulas, Vilniaus dabartis ir rytdiena, p. 26.

1 lentelė. Vilniaus miesto teritorija 1919–1988 m., ha

Metai	Teritorijos dydis, ha
1919	10 400
1945	10 400
1948	13 870
1955	12 328*
1959	14 230**
1960–1962	15 673
1963–1968	15 280
1969	26 179
1971–1975	26 179
1980	26 340
1988	28 718

* miesto teritorija sumažėjo, nes Naujosios Vilnios miestas buvo eliminuotas iš sostinės sudėties.

** padidėjo vėl prijungus Naujosios Vilnios miestą.

Lentelė sudaryta: *Lietuvos TSR administratyvinis-teritorinis padalinimas*, Vilnius, 1949, p. 5; *Lietuvos TSR administracinis-teritorinis suskirstymas*, Vilnius, 1959, p. 5; *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas*, d. 1, p. 5; *Vilnius skaičiais. 1940–1974 metų...*, p. 10; *Vilnius skaičiais. 1960–1981 metų...*, p. 9; *Vilniaus miesto liaudies ūkis. Statistikos rinkinys*, Vilnius, 1958, p. 7; LCVA, f. R-758, ap. 3, b. 1785, l. 8.

Lentelėje 1919 m. miesto plotas nurodytas neatsitiktinai. Tų metų duomenys leidžia teigti, kad miesto teritorija daugiau kaip ketvirtį amžiaus nekito. Vis dėlto reikia pastebėti, kad Vilnius sovietmečiu buvo gana didelis, tačiau mažai urbanizuotas. Miesto ploto buvo užstatyta gana nedaug. 1945 m. jis sudarė 20,4 proc., 1974 m. – 28,7 proc., o 1981 m. – 45,8 proc.¹⁹ Be to, visame mieste buvo vadinamųjų dykrų – apleistų plotų be aiškios funkcinės paskirties²⁰.

Tačiau sovietmečiu Vilniaus teritorinę raidą lėmė ne tik centralizacijos, bet ir decentralizacijos principai, t. y. prie miesto vietovės buvo ne tik prijungiamos, bet ir atskiriamos. Antai 1950 m. pasirodė planai eliminuoti tam tikras žemės ūkio veiklą plėtojusias teritorijas iš Vilniaus sudėties²¹. Tokios vietovės buvo miesto pakraščiuose. Planas realizuotas 1954 m., kai iš miesto teritorijos Vilniaus rajonui buvo perduoti keli kolūkiai²². Todėl miesto plotas šiek tiek sumažėjo. Įvykdyta pertvarka buvo nepatenkinti kai kurių eliminuotų vietovių gyventojai. Štai Kuprioniškių vietovę „perdavus“ Vilniaus rajonui,

¹⁹ *Vilnius skaičiais. 1940...*, p. 10; *Vilnius skaičiais. 1960...*, p. 9.

²⁰ P. Kavaliauskas, G. Grodis, G. Raščius, Dykros Vilniaus mieste: kas tai? *Statyba ir architektūra*, 1982, nr. 6, p. 12.

²¹ Vilniaus m. DŽDT vykdomojo komiteto 1950 10 10 sprendimas, LCVA, f. R-758, ap. 4, b. 327, l. 2.

²² LSSR MT pirmininko M. Gedvilo 1954 04 01 raštas LSSR AT prezidiumo pirmininkui J. Paleckui, ten pat, ap. 3, b. 47, l. 21.

jos gyventojai skundėsi Vilniui bei Maskvai ir reikalavo gražinti kaimą į miesto sudėtį²³. Skundus lėmė valstybinių žemės ūkio produktų pristatymo prievolė, gulusi ant ten gyvenusių darbininkų ir tarnautojų pečių, kiti nepatogumai (suprastėjęs medicinos paslaugų prieinamumas ir kt.). Tačiau gyventojų reikalavimas liko nepatenkintas.

Kaip jau minėta, miestas labai „išaugo“ septintojo dešimtmečio pabaigoje. Tai buvo susiję su maždaug 10 tūkst. ha teritorijos perėmimu iš Vilniaus rajono miesto šiaurėje, vakaruose ir pietuose²⁴. Dėl to miesto teritorija išaugo 40 proc., bet gyventojų padaugėjo tik 0,5 proc. (apie 17 tūkst.)²⁵.

Demografijos įtaka miesto plėtrai

Kad geriau suprastume demografinės ir teritorinės raidos koreliacinius ryšius, būtina apžvelgti miestiečių skaičiaus pokyčius. Jie atsispindi antroje lentelėje.

2 lentelė. Vilniaus miesto gyventojų skaičius 1945–1989 m.

Metai	Gyventojų skaičius, tūkst.
1945	apie 115,0
1946	134,4
1947	137,0
1949	149,3
1951	179,0
1953	182,0
1955	197,9
1958	228,0
1965	293,7
1970	372,1
1975	433,2
1979	475,7
1982	513,7
1984	535,3
1986	554,7
1989	576,7

Lentelė sudaryta: V. Stankūnienė, Demographic development of Vilnius in historical context, *Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika*, Vilnius, 1995, p. 37; V. Stravinskienė, Migracijos procesų poveikis Vilniaus miesto gyventojų etniniams demografiniams pokyčiams 1944–1959 metais,

²³ Vilniaus rajono vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojo N. Pšeničnikovo 1955 09 20 raštas LSSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo sekretoriui S. Naujaliui, ten pat, ap. 4, b. 493, l. 212; Kuprijoniškių g. gyventojų skundas SSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkui K. Vorosiilovui, ten pat, l. 219–220ap.

²⁴ Sostinė plečia valdas, *Vakarinės naujienos*, 1969 m. rugpj. 4, p. 1.

²⁵ Mastai, masteliai, ten pat. Prie miesto prijungtos daugiausia „žaliosios zonos“ – miškai, parkai, nors pateko ir didesni ar mažesni kaimai.

Lietuvos istorijos metraštis, 2009/2, 2010, p. 147–148; *Vilnius skaičiais. 1940–1974 metų statistinių duomenų rinkinys*, Vilnius, 1975, p. 12; *Vilnius skaičiais*, Vilnius, 1995, p. 10; Domenys apie Lietuvos TSR miestų gyventojų skaičių 1961–2001 metais, LCVA, f. R-543, ap. 1, b. 257, l. 132.

Galima konstatuoti, kad didžiausi kiekybiniai pokyčiai mieste įvyko 1945–1946 m., kai Vilniaus m. susidūrė su demografinė krize. Tuomet į Lenkiją iškeldinta maždaug 90–100 tūkst. lenkų. Miesto ūkiui pritrūko darbo jėgos ir gyventojų. Ši problema buvo gana greitai išspręsta – išvykusius asmenis pakeitė kitų Lietuvos apskričių ir sovietinių regionų (ypač Rusijos, Baltarusijos, Ukrainos) gyventojai. Vilniečių skaičius nuosekliai didėjo. Prieškarinį demografinį lygį miestas pasiekė apie 1955–1956 m. Gyventojų skaičius nesustojo augęs ir visi miesto planuotojų skaičiavimai dėl demografinės plėtros liko „popieriniai“. Pvz., planuota, kad 1970 m. miestiečių bus 270–300 tūkst., toks skaičius pasiektas 1963 m., galvota, kad 1980 m. Vilniuje gyvens 425 tūkst. gyventojų, o realiai tiek jų buvo jau 1974 m.²⁶ Ypač išaugo darbininkų skaičius: 1945 m. jų buvo apie 8 tūkst., 1960 m. – 6,5 karto daugiau (52 tūkst.)²⁷. Ir tai buvo ne riba, nes 1970 m. jų skaičius siekė apie 105 tūkst. asmenų. Taigi per dešimtmetį jų padaugėjo per 50 tūkst. Tokią padėtį lėmė sparti pramonės plėtra mieste, kai pradėjo veikti kelios gamyklos ir fabrikai (Kuro aparatūros, gelžbetoninių atramų, plastmasinių dirbinių ir kt. gamyklos)²⁸. Sparatus gyventojų skaičiaus augimas lėmė socialinių problemų aštrėjimą (butų, mokyklų, darbo vietų trūkumą ir kt.), kas vertė ieškoti sprendimų, lėmusių miesto teritorinę plėtrą.

Siekdama riboti Vilniaus gyventojų skaičiaus augimą, miesto valdžia spaudė respublikos vadovybės atstovus priimti asmenų registracijos mieste ribojimus. Į tai buvo atsižvelgta ir toks sprendimas priimtas (1957 m.)²⁹, tačiau jis norimų rezultatų neatnešė ir dėl politinių motyvų greitai buvo atšauktas.

Nors miestiečių skaičius išaugo, gyvenamojo ploto trūkumo klausimas nebuvo sprendžiamas. Teigta, kad 1944 m. pabaigoje išliko 8514 gyvenamųjų namų iš prieš karą buvusių 13 150, t. y. 63 proc. buvusio fondo³⁰. Taigi visi vilniečiai turėjo sutilpti jame. Po kelerių metų (1950 m.) suremontuotų ar atstatytų gyvenamųjų namų skaičiuota apie 10 tūkst., iš kurių apie 3200 buvo privačių asmenų nuosavybė³¹. Be to, tuo metu buvo dar

²⁶ Vilniaus m. vykdomojo komiteto 1948 08 12 nutarimo Nr. 460 priedas nr. 2, LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 519, l. 93; V. S t a n k ū n i e n ė, Demographic development of Vilnius in historical context, *Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika*, Vilnius, 1995, p. 37; A. M o t u l a s, min. veik., p. 31.

²⁷ *Vilnius skaičiais. 1940...*, p. 29.

²⁸ Ten pat, p. 57–58.

²⁹ LSSR Ministrų Tarybos 1957 m. liepos 25 d. nutarimas Nr. 359, LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 429, l. 73–80.

³⁰ Vilniaus m. partinio aktyvo pasitarimo 1945 01 11–15 posėdžio protokolas, LYA, f. 3109, ap. 3, b. 11, l. 41.

³¹ [SSSR] Miestų statybos ministro G. Popovo 1950 12 13 raštas LSSR MT pirmininkui M. Gedvilui apie rimtus trūkumus Vilniaus m. statyboje, LCVA, R-754, ap. 13, b. 251, l. 1.

keliasdešimt (apie 70) karo metais sugriautų ir neatstatytų namų, daugiausia geležinkelio stoties rajone. Gyvenamojo ploto trūkumas vertė „tankinti“ gyventojus butuose ir stabdyti miesto gyventojų skaičiaus augimą.

Butų trūkumo problema buvo sprendžiama industrinant statybą, t. y. pradėta masinė tipinių daugiaaukščių gyvenamųjų namų statyba. Vilniaus atveju iš pradžių buvo plėtojama mažaaukščių gyvenamųjų namų (3–4 aukštų) statyba miesto centrinėje, pietinėje dalyje (Senamiestis, Naujamiestis, Naujininkai), vėliau ji išplėsta vakarinėje ir šiaurinėje dalyje. Tuo metu iš esmės gyvenamieji namai buvo statomi karo metais sugriautų ar labai nuo karo veiksmų nukentėjusių ir vėliau nugriautų pastatų vietoje³². Todėl nenuostabu, kad šeštojo dešimtmečio pirmojoje pusėje Vilniuje labai stigo gyvenamųjų patalpų. Tuo metu (1950–1956 m.) vilniečių skaičius išaugo iki 50 tūkst., vienam gyventojui teko 6 m² gyvenamojo ploto³³. Matyt, neatsitiktinai buvo suteikta daugiau leidimų individualių namų statybai. Ji aktyvesnė buvo šeštojo dešimtmečio antrojoje pusėje – septintojo dešimtmečio pirmojoje pusėje³⁴. Rekordiniai buvo 1963 m., kai savo lėšomis ir gavus kreditų buvo pastatyta 40 tūkst. m². Palyginimui: 1950 m. – 1,6 tūkst. m², 1957 m. – 11,2 tūkst. m²³⁵. 1962 m. pradėjus riboti vienbučių namų statybas, šioje srityje buvo beveik visiškas štilis³⁶.

Palyginę miesto teritoriją ir demografinius rodiklius, matome, kad labiausiai apgyvendinta buvo centrinė ir dešiniajame Neries krante buvusi Vilniaus dalis (Lenino ir iš dalies Spalio rajonai). Rytinėje ir pietinėje miesto dalyje nuo pat tarpukario metų buvo mažiausias demografinis potencialas (žr. trečią lentelę).

3 lentelė. Gyventojų pasiskirstymas miesto rajonuose 1945–1988 m.

Rajono pavadinimas	1945	1948	1959	1970	1979	1988
Lenino	~34,0 tūkst.	29,0 tūkst.	93,6 tūkst.	171,7 tūkst.	203,0 tūkst.	301,8 tūkst.
Dzeržinskio*	~30,0	35 000				
Stalino**	~20,0	53,0 tūkst.	56,4 tūkst.	93, 2 tūkst.	163, 5 tūkst.	161,1 tūkst.
Tarybų	~23,0	43,0 tūkst.	67,6 tūkst.	77,0 tūkst.	81,4 tūkst.	77,3 tūkst.
Naujosios Vilnios	7,8 tūkst.	9530	17,6 tūkst.	30,1 tūkst.	33,0 tūkst.	38,3 tūkst.

* Nuo 1957 m. sujungtas su Lenino rajonu.

³²Ten pat, l. 5.

³³ *Vilnius skaičiais. 1940...*, p. 89. Šiuo požiūriu padėtis mažai pagerėjo ir vėliau. Antai 1960 m. vienam vilniečiui teko 6,7 m² gyvenamojo ploto, 1970–1979 m. – 8,3–8,4 m², 1980–1981 m. – 8,8 m², *Vilnius skaičiais. 1960...*, p. 66. Nors „popieriniai planai“ nuo 1961 m. sanitarinę normą vienam Vilniaus gyventojui numatė 13 m², J. G a r l a i t ė, *Ankstyvojo socialistinio modernizmo daugiabučių namų architektūra Lietuvoje: įpaveldinimo galimybės. Magistrinis darbas*, Kaunas, 2013, p. 34.

³⁴ *Vilnius skaičiais. 1940...*, p. 59–60.

³⁵Ten pat.

³⁶I. R u s e c k a i t ė, min. veik., p. 82.

**Nuo 1961 m. pervadintas į Spalio.

Lentelė sudaryta remiantis: *Vilnius skaičiais. 1940–1974 metų statistinių duomenų rinkinys*, Vilnius, 1975, p. 16–19; Apytiksliai duomenys pagal 1959 m. surašymą miestuose, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 647, l. 139; 1948 m. duomenys apie Vilniaus m. teritoriją ir gyventojus, ten pat, f. R-758, ap. 4, b. 102, l. 1; LSSR Centrinės statistikos valdybos Vilniaus m. viršininko V. Bogdanovo raštas Gyventojų ir sveikatos apsaugos statistikos skyriui. Be datos [1978], ten pat, f. R-363, ap. 1, b. 18616, l. 35; LSSR AT Prezidiumo Tarybų darbo skyriaus 1988 05 18 pažyma, ten pat, f. R-758, ap. 3, b. 1785, l. 8.

Miesto vidinių rajonų ribos septintojo dešimtmečio pirmojoje pusėje apėmė tokias istorines dalis: Lenino rajonas jungė Karoliniškių šiaurinę dalį, Viršuliškių k., Šeškinės k., Žvėryną, Saltoniškes, Lukiškes, dalį miesto centro, Šnipiškės, Šiaurės miestelį, Baltupius, Jeruzalę, dalį Senamiesčio, Antakalnį, Užupį, Paplaują, Lyglaukius, Valakampius; Spalio rajonas – dešinysis Neris krantas nuo Karolinės g., Šaltūnų k., Bukčių k., dalis miesto centro, vakarinė Senamiesčio dalis, Vingis, Naujamiestis, Vilkpėdė, Miškinių k., Riovonių k., Žemieji ir Aukštieji Paneriai. Tarybų rajonas – pietinės Senamiesčio ir Naujamiestio dalys, Markučiai, Naujininkai, Burbiškės, Kaminai, Kirtimai, Liepkalnis, Rasos. Naujosios Vilnios rajonas – Naujoji Vilnia, Pavilnys, Guriai, Tuputiškės, Pučkoriai, Dvarčionys, Rokantiškės, Rinkūnai, Aukštageris, Kalnai³⁷.

Atidžiau pažiūrėję į atskirų miesto dalių etninę sudėtį matysime, kad jie „traukė“ tam tikrų tautybių gyventojus. Jų pasiskirstymas pagal miesto rajonus atsispindi ketvirtoje lentelėje.

4 lentelė. Etninė gyventojų sudėtis pagal rajonus 1970 m.

Tautybė	Rajono pavadinimas			
	Lenino	Spalio	Tarybų	Naujosios Vilnios
Iš viso gyventojų, tūkst.	171,7	93,2	77,0	30,1
Lietuviai	83 (48 proc.)	42,5 (46 proc.)	25 (32,5 proc.)	6,3 (21 proc.)
Rusai	36 (21 proc.)	23,3 (25 proc.)	20,9 (27 proc.)	7,2 (24 proc.)
Lenkai	29 (17 proc.)	12,6 (13,5 proc.)	17,5 (23 proc.)	9,9 (33 proc.)
Baltarusiai	8,9 (5,2 proc.)	5,6 (6 proc.)	6,6 (8,6 proc.)	4,5 (15 proc.)
Ukrainiečiai	4,8 (2,8 proc.)	3,1 (3,3 proc.)	3,3 (4 proc.)	1,1 (4 proc.)
Žydai	8,7 (5,1 proc.)	4,4 (4,7 proc.)	3,1 (4 proc.)	0,2 (0,7 proc.)
Totoriai	0,4 (0,2 proc.)	0,1 (0,1 proc.)	0,1 (0,2 proc.)	0,1 (0,2 proc.)
Kiti	0,6 (0,4 proc.)	1,6 (1,9 proc.)	0,5 (0,6 proc.)	0,8 (0,6 proc.)

Lentelė sudaryta remiantis *Vilnius skaičiais. 1940–1974 metų statistikos duomenų rinkinys*, p. 16–19.

³⁷ *Vilniaus adresai ir informacijos*, p. 174–175.

Taigi lentelės duomenys leidžia teigti, kad mieste buvo trys sąlyginės etninės zonos: 1) miesto centrinė dalis, Senamiestis, Antakalnis – lietuvių, žydų gyventojų dominuojama dalis; 2) pietinė ir rytinė miesto dalis su Naujininkais, Liepkalniu – rusakalbių dominuojami rajonai; 3) miesto pakraščiuose ir visame mieste pasitaikantys lenkiški „inkliuzai“. Jie susiformavo buvusius kaimus įjungus į miesto sudėtį (pvz., Fabijoniškės) ar dėl imigracijos sovietiniais metais (Naujoji Vilnia). Kai kuriuose rajonuose padėtis šiuo požiūriu mažai pakito ir vėliau³⁸.

Trečioje lentelėje matyti, kad administracinė pertvarka ir miesto plėtra į šiaurę bei vakarus gerokai pakoregavo šias teritorijas apimančių zonų demografinius rodiklius. Po 1957 m. pertvarkos didžiausiam miesto Lenino rajone gyventojų padaugėjo du kartus, jame gyveno 36 proc. visų miestiečių³⁹. Tačiau po 12 metų čia telkėsi jau per 203 tūkst. miestiečių (42 proc. visų vilniečių)⁴⁰. Bet tai buvo ne riba, nes sovietmečio pabaigoje (1988 m.) šiame rajone, užimančiame 1/3 miesto teritorijos, buvo 52 proc. visų miestiečių⁴¹. Kitaip atrodė miesto demografinė padėtis ten, kur miesto plėtra nevyko arba buvo kuriama speciali zona (pramoninė). Čia miestiečių skaičius beveik nedidėjo.

Išvados

Per daugiau kaip 40 metų Vilniaus miesto erdvė išsiplėtė maždaug du su puse karto. Esminis miesto erdvinės plėtros pokytis įvyko septintojo dešimtmečio pabaigoje, kai miesto teritorija padidėjo apie 40 proc. Miesto plėtra vyko visu miesto perimetru, tačiau ypatingas dėmesys skirtas šiaurės ir vakarų kryptims.

Nagrinėjamu laikotarpiu miesto erdvinę plėtrą daugiausia lėmė politiniai sprendimai. Vilnių planuota pertvarkyti į svarbiausią respublikos administracinį, ekonominį, kultūrinį centrą. Todėl nuo miesto atstatymo ir demografinio potencialo atkūrimo pokario metais po truputį pereita prie intensyvios miesto plėtros. Šį pokytį skatino aktyvus pramonės plėtojimas mieste, kurio reikšmingos pasekmės buvo kelios. Viena vertus, rekonstruojant,

³⁸ D. Gudelis, *Lietuvos didžiųjų miestų gyventojų struktūros ypatumai*, Vilnius, 2015, p. 24; S. Stanišaitis, D. Česnavičius, Dynamics of national composition of Vilnius population in the 2nd half of the 20th century, *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, No. 13, 2010, p. 39–41.

³⁹ Vilniaus m. rajonų reorganizavimo pažyma [1957], LCVA, f. R-758, ap. 3, b. 78, l. 125. 1959 m. pagal surašymą Lenino rajone gyveno apie 94 tūkst., Apytiksliai duomenys apie gyventojus miestuose, ten pat, f. R-754, ap. 13, b. 647, l. 139. 1946 m. Lenino raj. gyveno „tik“ apie 26 tūkst. asmenų, Duomenys apie LSSR miestų ir apskričių gyventojų skaičių [1946 m.], ten pat, f. R-758, ap. 3, b. 10, l. 84.

⁴⁰ LSSR centrinės statistikos valdybos Vilniaus m. viršininko V. Bogdanovo raštas LSSR centrinės statistikos valdybos Gyventojų ir sveikatos apsaugos skyriui. Be datos [1979], ten pat, f. R-363, ap. 1, b. 18616, l. 35.

⁴¹ LSSR AT Prezidiumo tarybų skyriaus 1988 05 18 pažyma, ten pat, f. R-758, ap. 3, b. 1785, l. 8.

statant naujas gamyklas, viešosios paskirties objektus ir gyvenamuosius namus miesto teritorija buvo sparčiai urbanizuojama: nagrinėjamo etapo pradžioje tik 1/5 tuometinės miesto teritorijos buvo užstatyta, o į sovietmečio pabaigą jau apie pusę miesto plotų sudarė rajonai. Kita intensyvios industrializacijos pasekmė buvo hipertrofuotai augęs gyventojų skaičius, kuris darė spaudimą miesto socialinei padėčiai. Siekdama išspręsti aktualią gyvenamojo būsto trūkumo problemą, sovietinė valdžia buvo priversta plėsti miesto teritoriją ir statyti naujus gyvenamuosius rajonus.

Pastebėtina, kad egzistavo tiesioginė koreliacija tarp miesto erdvinės plėtros ir demografinių rodiklių pokyčių. Plečiant pramonę mieste, neišvengiamai reikėjo daugiau darbininkų. Tai savo ruožtu lėmė migracijos į miestą srautų augimą ne tik iš Lietuvos, bet ir iš kitų Sovietų Sąjungos regionų. Todėl labai padidėjo vilniečių skaičius, taip pat ir etninės struktūros kaita. Vilniuje ženkliai išaugo rusakalbių miestiečių gretos (1951 m. kas antras vilnietis buvo rusas, baltarusis ar ukrainietis, 1970 m. – kas trečias, 1989 m. – maždaug kas ketvirtas). Darbininko interesus pajungus šalies ir miesto ekonominiams interesams (jis turėjo gyventi arti darbo vietos), po truputį Vilniuje buvo suformuoti specifiniai rajonai (Naujininkai ar Naujoji Vilnia), kuriuose kiekybiškai dominavo rusai, baltarusiai ir ukrainiečiai. Kiekybiškai dominuojanti miestiečių grupė (lietuviai) telkėsi centrinėje ir prestižinėje (Antakalnis) miesto dalyje, o gausesnę grupę sudarė lenkai – labiau periferinėse ar tam tikrų rajonų viduryje atsidūrusiose zonose, kai jų gyvenamos vietovės buvo prijungtos prie Vilniaus miesto.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas. Par. Zigmuntas Noreika, Vincentas Stravinskas. D. 1–2. Vilnius: Mintis, 1974, 1976.

Lietuvos TSR administracinis-teritorinis suskirstymas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.

Lietuvos TSR administratyvinis-teritorinis padalinimas. Vilnius: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidinys, 1949.

LIUTKEVIČIENĖ, Inga. *Deja vu. Vilnius 1974–1990.* Vilnius: BALTO print, 2012.

MIKUČIANIS, Vladislovas. *Norėjau dirbti Lietuvoje.* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.

Pagrindiniai 1989 metų gyventojų surašymo duomenys. T. 1. Vilnius: Lietuvos valstybinis statistikos komitetas, 1990.

Tiesa, 1945.

Vakarinės naujienos, 1969.

Vilniaus miesto liaudies ūkis. Statistikos rinkinys. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958.

Vilnius skaičiais. Vilnius: Vilniaus miesto statistikos valdyba, 1995.

Vilnius skaičiais. 1940–1974 metų statistinių duomenų rinkinys. Vilnius, 1975.
Vilnius skaičiais. 1960–1981 metų statistinių duomenų rinkinys. Vilnius, 1982.

ANTANAVIČIŪTĖ, Rasa. Stalininis „penkmetis“: Vilniaus viešųjų erdvių įprasminimo darbai 1947–1952 m. *Menotyra*, t. 16, 2009, Nr. 3/4, p. 150–169.

BALČIŪNAS, Vaclovas. Kur statysime butus vilniečiams? *Statyba ir architektūra*, 1964, Nr. 6, p. 20–24.

BALČIŪNAS, Vaclovas. Tobulėjam ir panašėjam, *Statyba ir architektūra*, 1982, Nr. 3, p. 10–11.

BALĖNAS, Kazimieras. Vilniaus mikrorajonai – projektai ir tikrovė, *Statyba ir architektūra*, 1985, Nr. 11, p. 4–5.

ČAPLINSKAS, Antanas Rimvydas. *Vilniaus istorija: legendos ir tikrovė.* Vilnius: Charibdė, 2010.

ČIURLIONIENĖ, Indrė. Sovietmečio gyvenamųjų rajonų erdvinės struktūros kaita (Vilniaus miesto pavyzdys). In: *Subalansuotos plėtros idėjų raiška architektūroje ir teritorijų planavime.* Kaunas: Technologija, 2009, p. 104–117.

DRĖMAITĖ, Marija. Naujas senas Vilnius: Senamiesčio griovimas ir atstatymas 1944–1959. In: *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai.* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, p. 183–200.

DRĖMAITĖ, Marija. Dingęs 1944-aisiais? Vilniaus miesto sugriovimas ir atstatymas. In: *Vilnius. 1944 Jano ir Janušo Bulhakų fotografijų archyvas.* Sud. M. Matulytė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2009, p. 27–33.

GARLAITĖ, Justina. *Anstyvojo socialistinio modernizmo daugiabučių namų architektūra Lietuvoje: ipaveldinimo galimybės. Magistrinis darbas.* Kaunas, 2013.

GUDELIS, Donatas. *Lietuvos didžiųjų miestų gyventojų struktūros ypatumai.* Vilnius: [Vilniaus universiteto leidykla], 2015.

JARALOVAS, Jurijus. Kiekvienam naujam kompleksui – savitą veidą. *Statyba ir architektūra*, 1975, Nr. 1, p. 3–8.

KAVALIAUSKAS, Povilas, GRODIS, Gintautas, RAŠČIUS, Gediminas. Dykros Vilniaus mieste: kas tai? *Statyba ir architektūra*, 1982, Nr. 6, p. 12–13.

KUČIAUSKAS, Karolis. *Prieškario Vilniaus urbanistinis modelis ir jo recepcija karo ir pokario metais (1932–1956 m). Daktaro disertacija.* Vilnius, 2016.

KUMPIS, Jonas. *Socialistinė miestų statyba ir architektūra Tarybų Lietuvoje.* Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1950.

MARKEVIČIENĖ, Jūratė. Vilniaus kultūros paveldo apsauga Lietuvos Respublikos (1939–1940), Sovietų Sąjungos okupacijos bei aneksijos pradžios (1940–1941 ir 1944–1945) ir nacistinės Vokietijos okupacijos (1941–1944) laikotarpiu. In: *Vilniaus kultūrinis gyvenimas 1939–1945.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, p. 142–175.

MOTULAS, Algirdas. *Vilniaus dabartis ir rytdiena.* Vilnius: Mintis, 1980.

PARČIAUSKAS, Vytautas. Miestai – kaip žmonės... *Statyba ir architektūra*, 1982, Nr. 4, p. 4–5.

RUSECKAITĖ, Indrė. *Vilniaus miesto planavimas: konceptualumo aspektas. Daktaro disertacija.* Vilnius, 2012.

STANAITIS, Saulius, ČESNAVIČIUS, Darius. Dynamics of national composition of Vilnius population in the 2nd half of the 20th century. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, No. 13, 2010, p. 31–44.

STANKŪNIENĖ, Vlada. Demographic development of Vilnius in historical context. *Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1995, p. 21–41.

TORNAU, Ūla. Pokario Vilniaus centro urbanistines vizijos: „mokslo kvartalo“ projektas. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 75, 2014, p. 69–88.

TORNAU, Ūla. *Oficialieji ir kasdieniniai sovietinio Vilniaus erdvės naratyvai: Lukiškių mokslo kvartalas. Daktaro disertacija*. Vilnius, 2016.

Vilniaus adresai ir informacijos. Vilnius: Mintis, 1964.

Vilnius 1900–2002: naujosios architektūros gidas. Sud. Marija Drėmaitė, Rūta Leitanaitė, Julija Reklaitė. Vilnius: Lapas, 2016.

THE SPATIAL DEVELOPMENT OF THE CITY OF VILNIUS BETWEEN 1944 AND 1989

Summary

VITALIJA STRAVINSKIENĖ

The article examines the spatial development of Vilnius in Soviet times based on historiographical and archival material, and reveals the determining factors and the correlation between spatial development and demographic processes.

The first changes to the city space occurred in the second half of the 1940s, when by means of mechanical change, the city expanded eastwards (incorporating the town of Naujoji Vilnia). The next stage in its extensive development dates from the late 1960s, when the city grew by 40 per cent (from 15,300 ha to 26,200 ha). However, the city's spatial structure was also affected by decentralisation processes, when for political and economic reasons, Vilnius was reduced by detaching certain areas. The territorial development of the city was also affected by the exponentially growing number of citizens, which led to the modernisation of the social infrastructure (the mass construction of blocks of flats, schools, streets, etc). The city expanded most in western and northern directions. By the end of the Soviet era, the area it covered had expanded by 2.5 times since the postwar years (1945).

Gauta 2021 m. birželio mėn.

Priimta 2021 m. rugpjūčio mėn.

Vitalija Stravinskienė – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotoja. Mokslinių tyrimų kryptis – etninės Lietuvos lenkų bendruomenės istorija sovietmečiu, Vilniaus m. XX a. istorijos problematika.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Tilto g. 17, Vilnius, LT-01101

El. paštas: vitalija.stravinskiene@istorija.lt